

ՀՀ ԻՐԱՎԱԲԱՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՊՀ ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Թիվ 3-4 (69-70)
2015 թ.

Գլխավոր խմբագիր՝
Ի.գ.թ., պրոֆ. Լևոն Օհանյան

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀՀ իրավաբանների միություն,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ

Խ մ բ ա գ ր ա կ ա ն խ ո ղ ի ո լ ո ղ

Սամվել Դիլբանդյան -

Ի.գ.դ., գլխավոր խմբագրի տեղակալ

Կարեն Գևորգյան -

Ի.գ.թ., գլխավոր խմբագրի տեղակալ

Աշոտ Պետրոսյան -

պատասխանատու քարտուղար

Գևորգ Դանիելյան - Ի.գ.դ.

Հարություն Խաչիկյան - Ի.գ.դ.

Արմեն Հայկյանց - Ի.գ.դ.

Դավիթ Ավետիսյան - Ի.գ.թ.

Արթուր Վաղարշյան - Ի.գ.դ.

Սերգեյ Առաքելյան - Ի.գ.դ.

Վիգեն Քոչարյան - Ի.գ.թ.

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025 Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1, ԵՊՀ

իրավագիտության ֆակուլտետ:

Հեռ. 060-71-02-47

Էլ. կայք՝

[http://ysu.am/faculties/hy/Law/
section/structure/amb/48439](http://ysu.am/faculties/hy/Law/section/structure/amb/48439)

Խմբագրությունը կարող է

հրապարակել նյութեր՝ համամիտ

չլինելով հեղինակների

տեսակետներին:

12 համակարգչային էջից ավելի

չպատվիրված նյութերը չեն

ընդունվում:

e-mail: a_petrosyan@ysu.am

Դասիչ՝ 77771

Տպագրական 7 մամուլ

Գրանցման թիվը՝ 798

Տպաքանակը՝ 500

Գինը՝ պայմանագրային

Հանձնված է շարվածքի

18.12.2015

Հանձնված է տպագրության

29.12.2015

СОЮЗ ЮРИСТОВ РА
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЕГУ

ГОСУДАРСТВО И ПРАВО

Номер 3-4 (69-70)

2015 г.

Главный редактор:
к.ю.н., проф. Левон Оганян

Учредитель и издатель:
Союз Юристов РА,
Юридический факультет ЕГУ

Редакционный совет

Самвел Дилбандян -

д.ю.н., зам. главного редактора

Карен Геворгян -

к.ю.н., зам. главного редактора

Ашот Петросян -

ответственный секретарь

Геворг Даниелян - д.ю.н.

Арутюн Хачикян - д.ю.н.

Армен Айкянц - д.ю.н.

Давид Аветисян - к.ю.н.

Артур Вагаршян - д.ю.н.

Сергей Аракелян - д.ю.н.

Виген Кочарян - к.ю.н.

Адрес редакции:
РА, 0025 Ереван,
ул. Алека Манукяна 1,
юридический факультет ЕГУ.
Тел.: 060-71-02-47
e-mail: a_petrosyan@ysu.am
web: [http://ysu.am/faculties/hy/Law/
section/structure/amb/48439](http://ysu.am/faculties/hy/Law/section/structure/amb/48439)

8 усл. печ. л.

Тираж: 500

Сдано в набор 18.12.2015

Подписано к печати 29.12.2015

ՔՐԿԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱԿՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկ Մարտիրոսյան
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՆԱՆԻՉՄՆԵՐԸ ԻՐԱԿԱՍԱՀՄԱՆՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ..... 4

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԻՐԱԿՈՒՆՔ

Վաղարշակ Սարգսյան
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՐՈՇՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ..... 13

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱԿՈՒՆՔ ԵՎ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սոնա Թևանյան
ԿՏԱԿԻ ԵՎ ԴՐԱ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԿԱՏԱՐԿՈՂ ՀԵՏԱԳԱ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՆՈՏԱՐԱԿԱՆ ՎԱԿԵՐԱՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ..... 19

Վարդուշ Եսայան
XX ԴԱՐՈՒՄ ԶԵՎԱԿՈՐՎԱԾ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԴԻՍՊՈԶԻՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԸՆԿԱՆՄԱՆ
ԶԵՎԱԿՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ 27

Տիգրան Խաչիկյան
ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԶՆՆՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՈՒԿ ԶԵՎ..... 40

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱԿՈՒՆՔ ԵՎ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գևորգ Իսրայելյան
ԶԱՆԳԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏԿՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀՆԱՐԱԿՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՀԱՆՑԱԿՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ 49

Գոռ Միրզոյան
ՄԱՔՍԱՆԵՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏԿՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԿՈՐՈՒՄԸ..... 54

Էմմա Ավագյան
ԱՊԱՅՈՒՅՑՆԵՐ ԿԵՂԾԵԼՈՒ ՔՐԵԱԻՐԱԿԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ ՈՐԱԿՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ..... 69

Աննա Ասատրյան
ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԶՈՀԵՐԻ ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱԿԱՆ
ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ..... 78

Նարեկ Մինասյան
ԱՆՁԻՆ ՈՐՊԵՍ ՄԵՂԱԴՐՅԱԼ ՆԵՐԳՐԱՎԵԼՈՒ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՀԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 85

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱԿՈՒՆՔ

Նարինե Կարապետյան
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱԿՈՒՆՔԸ ՆԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳ ՆԵՐՄՈՒԾԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 94

XX դԱՐՈՒՄ ԶԵՎԱՎՈՐՎԱԾ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԻՍՊՈԶԻՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ

Վարդուշ Եսայան

*ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության
ամբիոնի ասիստենտ, իրավ. գիտ. թեկնածու*

Տնօրինչականությունն այն հիմնական ու ելակետային գաղափարներից է, որոնք դատավարագետների կողմից վաղուց անշեղորեն ներառվում են քաղաքացիական դատավարության իրավունքի սկզբունքների համակարգում՝ չենթարկվելով ո՛չ ժամանակի և ո՛չ էլ իրավական երևույթների հետազոտման ոլորտում գիտական տեսակետների փոփոխության ազդեցությանը:

«Տնօրինչականություն» («դիսպոզիտիվություն») եզրույթը ծագել է լատիներեն «dispono» («disponere») բառից, որը նշանակում է «դրսևորել, որոշել, տնօրինել»: Լատիներենում այս գոյականը փոխառեցին նաև ժամանակակից եվրոպական լեզուները: Այսպես, ֆրանսերենին հայտնի «disposer» բառը, որը նշանակում է «տնօրինել, որևէ բան տրամադրել»¹, իսկ անգլերենում՝ «dispose», որը նշանակում է «տնօրինել, կազմակերպել»²:

Դատավարագիտության մեջ տնօրինչականության սկզբունքի էության վերաբերյալ առկա են մի քանի մոտեցումներ: Առաջին՝ ամենատարածված մոտեցման համաձայն՝ տնօրինչականության սկզբունքը գործին մասնակցող անձանց՝ օրենքով ընձեռված հնարավորությունն է՝ ազատորեն իրականացնելու (տնօրինելու) իրենց իրավունքները: Երկրորդ մոտեցման կողմնակիցները, քննարկելով տնօրինչականության սկզբունքի ազդեցությունը դատավարության ընթացքի վրա, այն հռչակում են որպես դատավարության շարժիչ ուժ: Մենք կողմնակից ենք երրորդ մոտեցմանը, որն իրենից ներկայացնում է նախորդ երկուսի որոշակի երկմիասնություն (սիմբիոզ):

Մեր դիրքորոշումը հիմնավորելու համար հարկ ենք համարում վերլուծելու տնօրինչականության վերաբերյալ դատավարագիտության մեջ XX դարում ձևավորված այն հիմնական տեսությունները, որոնք, անկասկած, իրենց դերն են ունեցել դիսպոզիտիվության սկզբունքի ժամանակակից ընկալման ձևավորման հարցում:

Տնօրինչականության էության վերաբերյալ առաջին կոնցեպցիայի հիմքում դրված էր մինչհեղափոխական հեղինակների աշխատանքներում ձևավորված «**տնօրինման տեսությունը**», որի հիմնական գաղափարն այն է, որ ցանկացած նյութական սուբյեկտիվ իրավունքի բովանդակության պարտադիր տարր հանդիսացող իրավունքի տնօրինման իրավազրոյությունից անխուսափելիորեն բխում է նաև այդ սուբյեկտիվ մասնավոր իրավունքը դատարանում ևս տնօրինելու հնարավորություն:

¹ Տե՛ս Французско-русский словарь. Сост. В. В. Потоцкая, Н. П. Потоцкая. М.: изд. «Советская энциклопедия», 1970, էջ 182:

² Տե՛ս Անգլերեն-հայերեն բառարան, կազմ. Հ. Ա. Ասմազույանի և Մ. Ի. Հովհաննիսյանի, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 265:

նր¹: Տվյալ տեսության կողմնակիցները կողմերի տնօրինչական դատավարական իրավունքները բխեցնում էին դրանց համապատասխան նյութական իրավունքներից և դիտարկում էին որպես վերջիններիս տրամաբանական շարունակություն: Փաստորեն, նախահեղափոխական Ռուսաստանի դատավարագետները գտնում էին, որ եթե կողմերը կարող են տնօրինել իրենց իրավունքները մինչև դատավարությունը, ապա անգամ դատավարությունը սկսվելուց հետո պետք է պահպանվի վիճելի նյութական իրավունքը տնօրինելու հնարավորությունը, սակայն որոշակի դատավարական ձևով:

Խորհրդային ժամանակաշրջանում հասկանալի գաղափարախոսական պատճառներով տնօրինչականության ուսմունքն այս տեսքով և նման ազատատենչ ոգով, որով ձևավորվել էր մինչհեղափոխական դոկտրինայում, դարձավ միանգամայն անընդունելի: Ի հայտ եկան կոչեր՝ լիովին հրաժարվելու տապալված վարչակարգի ժառանգություն հանդիսացող տնօրինչականության սկզբունքից: Մասնավորապես Լ. Ի. Ֆիշմանի համոզմամբ, խորհրդային իրավունքը լիովին բացառում է տվյալ սկզբունքը: Համոզման հիմքում դրված էր այն դատողությունը, թե, քանի որ բոլոր դատավարական իրավունքների իրականացումը դրված է դատարանի հսկողության ներքո, գործին մասնակցող անձանց կողմից այդ իրավունքների տնօրինման ազատությունը միանշանակ բացառվում է, հետևաբար՝ չի կարելի խոսել այն մասին, որ խորհրդային օրենսդրության հիմքում դրված է տնօրինչականության սկզբունքը²:

Տնօրինչականության սկզբունքի վերածնունդը խորհրդային իրավունքում կապվում է Ս. Ն. Աբրամովի, Ն. Բ. Ջեյդերի և մի շարք այլ խորհրդային հեղինակների հետ, որոնք իրենց «սոցիալիստական տեսությունը» կառուցելիս առաջնորդվեցին այն գաղափարով, որ սոցիալիստական պետության մեջ չկան դասակարգային հակասություններ, չկա անձի օտարում իշխանությունից, ուստի մասնավոր և հասարակական շահերն իրենց հիմքերով համընկնում են: Նշված հեղինակները, վերանշակելով նախահեղափոխական «տնօրինման տեսությունը» և չհերքելով վարույթի ընթացքում նյութական և դատավարական իրավունքները տնօրինելու կողմերի ազատությունը, վերջինս սահմանափակում էին սոցիալիզմի շահերով: Տնօրինչականությունը դիտարկելով որպես կողմերի նախածեռնության և հասարակական շահերի երկմիասնություն՝ Ս. Ն. Աբրամովն ու նրա հետևորդներն առաջնությունը վերապահում էին հանրային շահին՝ բացառելով սեփական հայեցողությամբ տնօրինչական ակտեր կատարելու կողմի հնարավորությունը: Ս. Ն. Աբրամովը գրում էր. «ԽՍՀՄ-ում անհատի շահերը չեն հակասում պետության շահերին, դրանք ներդաշնակ են..., հետևաբար տնօրինչականության սկզբունքը խորհրդային քաղաքացիական դատավարության մեջ նշանակում է, որ այդ սկզբունքի շնորհիվ իրավունքի սուբյեկտների կողմից իրենց իրավունքները կարող են իրականացվել միայն սոցիալիզմի շահերին համապատասխան լինելու դեպքում, հակառակ դեպքում՝ սոցիալիստական պետությունը միջամտում է քաղաքացիական իրավահարաբերություններին

¹ Стів Исаченко В. Л. К учению о принципе диспозитивности в гражданском процессе. Казань, 1916, էջ 3:

² Стів Фишман Л. И. Движение гражданского процесса. Харьков// Революция права. № 3, 1926, էջ 204-206, <http://www.lawlibrary.ru>

և այդ հարաբերությունները համապատասխանեցնում սոցիալիզմի շահերին»¹:

Տնօրինչականության ուսմունքի հետագա զարգացումն ընթացավ՝ տնօրինչականության սկզբունքը «հասարակական տարրից» անջատելով և աստիճանաբար դասական «տնօրինման տեսությանը» վերադառնալով:

Առաջին նշանակալից քայլն արվեց է XX դարի 80-ականների սկզբին Վ. Մ. Սեմյոնովի կողմից: Վերջինս դուրս բերեց դատարանի ակտիվ դերը տնօրինչականության շրջանակներից և այն հիմնավորեց որպես ինքնուրույն սկզբունք: Ըստ հեղինակի՝ կողմերի նախաձեռնության և հասարակական շահերի երկմիասնության մեջ հասարակական շահերի գերակայությունը բացառում է նշված երկու տարրերը մեկ սկզբունքի մեջ ներառելը. այն ենթադրում է այդ փոխկապակցված տարրերի հարաբերական ինքնուրույնություն: Ընդ որում, եթե դատարանի դատավարական ակտիվությունը պայմանավորված է դատավարական հարաբերությունների հանրային-իրավական (իշխանական) բնույթով և բխում է «սովետական կարգին բնորոշ հատկանիշներից», կողմերի նախաձեռնողականության հիմքում քաղաքացիական իրավունքներն իրականացնելու ազատությունն է:² Ի դեպ, հատկանշական է, որ նշված ժամանակաշրջանում արդեն լայն տարածում էին գտել քաղաքացիագետ Վ. Ն. Կրասավչիկովի գաղափարները սովետական քաղաքացիական իրավունքի դիսպոզիտիվության (տնօրինչականության) կապակցությամբ, և Վ. Մ. Սեմյոնովի տեսակետը, ըստ էության, մասամբ հիմնված էր նաև դրա վրա: Վ. Ն. Կրասավչիկովը գրում էր. «Քաղաքացիական իրավունքում դիսպոզիտիվության տակ պետք է հասկանալ քաղաքացիական իրավաբանությանը հարաբերությունների սուբյեկտների իրավաբանական ազատությունը (հնարավորությունը)՝ իրենց հայեցողությամբ իրականացնելու (ծեռք բերելու, իրացնելու կամ տնօրինելու) իրենց իրավասուբյեկտությունը և սուբյեկտիվ իրավունքները»³: Ըստ հեղինակի՝ նման ազատությամբ էլ պայմանավորված է դատավարական իրավունքում հայեցողություն դրսևորելու և վարույթի վրա ազդելու կողմերի իրավունքը⁴:

Վ. Մ. Սեմյոնովը, հետևելով Վ.Ն. Կրասավչիկովի դատողություններին, գալիս է եզրահանգման, որ «քաղաքացիական դատավարության իրավունքի էությունը մեծապես պայմանավորված է քաղաքացիական իրավունքով..., վերջինիս նորմերով կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների առանձնահատկությունները էապես ազդում են դատավարական ձևի, այդ թվում՝ դատավարության ճյուղային սկզբունքների վրա, որոնց թվին է դասվում նաև տնօրինչականությունը»⁵: Եվ չնայած նրա դատողությունները տնօրինչականության սկզբունքի դերի և էության մասին ուղեկցվում էին դատարանի կարևոր նշանակության, դատավարության ընթացքի վերահսկողական գործառնությունների մասին մշտական վերապահումներով, հնարավոր չէր նրա մոտեցումների մեջ չնկատել «տնօրինման տեսության» ակնհայտ

¹ Гражданский процесс. Под. ред. С. Н. Абрамова. М., 1948, էջ 32-39:

² См. Семенов В. М., Специфические отраслевые принципы советского гражданского процессуального права. Сборник ученых трудов. Выпуск 4. Свердловск, 1964, էջ 325, Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М., 1982, էջ 118:

³ Красавчиков О. А., Диспозитивность в гражданско-правовом регулировании // Советское государство и право, №1, 1970, էջ 45:

⁴ Սույն տեղում, էջ 43:

⁵ Семенов В. М., Специфические отраслевые принципы советского гражданского процессуального права. Сборник ученых трудов. Выпуск 4. Свердловск, 1964, էջ 323-324:

նշանները: Հեղինակն առանձին դեպքերում դա ցույց է տալիս ուղղակիորեն՝ նշելով, որ «...ցանկացած դատական գործում մի շարք կարևոր դատավարական ակտեր դատարանն իրականացնում է գործին մասնակցող անձանց տնօրինչական գործողությունների հիման վրա», «...դատարանը, չլինելով քաղաքացիական իրավահարաբերության մասնակից, չի մտնում տնօրինչականության ոլորտ, այլ հակադրվում է տնօրինչականությանը՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում իրականացնելով իր վերահսկողական գործառույթները»¹:

Վ. Մ. Սեմյոնովի դիրքորոշումը դատավարական գիտության մեջ ընդունվեց, բայց ոչ միանշանակ: Դատարանի ակտիվ դերից տնօրինչականության սկզբունքի տարանջատմանը կտրականապես դեմ արտահայտվեց Վ. Ֆ. Տարանենկոն. «Թվում է, որ այսօր սխալ կլինի հրաժարվել տնօրինչականության սկզբունքի այն քննարկումից, որը մինչ օրս համարվում է համընդհանուր: Ինչու՞ այսօր մենք պետք է վերադառնանք տվյալ սկզբունքի էության վերաբերյալ բուրժուական պրակտիկայում ձևավորված պատկերացումներին, որոնց հիմքում դրված են անձի ազատության բուրժուական մոտեցումը, մասնավոր սեփականությունը և անձի հակադրումը պետությանը: ...Պետության միջամտությունը քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակիցների դատավարական գործողությունների ոլորտ, նշված գործողությունների նկատմամբ նրա վերահսկողությունը գործնականորեն մտնում են հենց խորհրդային տնօրինչականության հասկացության մեջ՝ որպես տվյալ սկզբունքի անօտարելի կարևոր մի մաս»²: Նույն ոգով էր նաև Ի.Մ. Պյատիլետովի քննադատությունը, որի կարծիքով, տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունից դատարանի ակտիվության, այսինքն՝ կողմերի տնօրինչական գործողությունների նկատմամբ դատարանի վերահսկողությունը բացառելը չի համապատասխանում օրենսդրության իմաստին և ձևավորված պրակտիկային³:

Մյուս հեղինակները չնայած պաշտպանում էին Վ.Մ. Սեմյոնովի՝ տնօրինչականությունից դատարանի ակտիվ դերը բացառելու մասին գաղափարը, սակայն որոշակի վերապահումով: Այսպես, Մ. Գ. Ավդյուկովը դատարանի նախաձեռնողականությունը և ակտիվությունը համարում էր ոչ թե որպես ինքնուրույն սկզբունք, այլ օրինականության և օբյեկտիվ ճշմարտության սկզբունքների կարևորագույն դրսևորում⁴:

Դատավարական գրականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Վ. Մ. Սեմյոնովի եզրահանգումներն ընդհանուր առմամբ ընդունվեցին դատավարագետների կողմից, իսկ «տնօրինման տեսությունը», որի հիմքում անձի քաղաքացիական ինքնավարությունն էր, դարձավ տնօրինչականության սկզբունքի մասին ուսմունքի հենքը, որն առ այսօր իր արդիականությունը չի կորցրել:

Մի կողմ դնելով կողմերի նախաձեռնողականության և դատարանի ակտիվության հակադրությունը՝ ռուս դատավարագետ Մ. Ա. Գուրվիչը մշակեց տնօրինչականության վերաբերյալ իր սեփական տեսությունը, որը գրականության մեջ հաճախ

¹ Նույն տեղում, էջ 327:

² Тараненко В. Ф., Принципы арбитражного процесса. М., 1988, էջ 32:

³ Се́н Пятилетов И. М., К вопросу о сущности принципа диспозитивности в советском гражданском процессе // Вопросы науки советского гражданского процессуального права. Труды ВЮЗИ, Том. 51, М.: 1977, էջ 83:

⁴ Се́н Авдюков М. Г., Принцип законности в гражданском судопроизводстве. М.: 1970, էջ 119:

անվանվում է «**դինամիկ տեսություն**» («շարժիչ ուժի տեսություն»):

Տվյալ տեսության հիմքում Մ. Ա. Գուրվիչը դրեց Վ. Մ. Սեմյոնովի այն դիրքորոշումը, որ «կողմերի դատավարական իրավունքները հարկավոր է դասակարգել ըստ վարույթի շարժի վրա դրանց ազդեցության», և «դատավարության տնօրինչականության առումով պետք է կարևորել այն իրավունքները, որոնց իրականացումն ազդում է դատավարության զարգացման (շարժի) վրա»¹:

Համակողմանի և մանրամասն մշակելով այդ գաղափարը՝ Մ. Ա. Գուրվիչն առաջարկեց դիսպոզիտիվության բավականին ամբողջական մի մոդել, որի շրջանակներում տնօրինչականությունը դիտարկվում է որպես քաղաքացիական դատավարության գլխավոր շարժիչ ուժ: Նրա տեսության հիմքում դրված առանցքային կատեգորիան կողմերի «պոտենտատիվ», այսինքն՝ միակողմանի կամահայտնություն արտահայտելու իրավունքներն են, որոնք ամբողջ քաղաքացիական դատավարության ընթացքի վրա ունեն «միջանցիկ» կոնստիտուտիվ (կանխորոշիչ) ներգործություն՝ ընդհուպ մինչև դատարանի կողմից համապատասխան հարցի վերջնական լուծումը²: Ըստ հեղինակի՝ այդ իրավունքների հիմնական հատկանիշներ են դրանց իրավաստեղծ բնույթը և շարժիչ ուժը: Ընդ որում, առաջին հատկանիշի ուժով պոտենտատիվ իրավունքները տարբերվում են այն իրավունքներից, որոնց իրականացմամբ կողմը դատարանին «հիշեցնում» է օրենքով նախատեսված որոշակի գործողություններ կատարելու անհրաժեշտության մասին: Քանի որ դատարանը պարտավոր է ex officio կատարել այդ գործողությունները, կողմի կամահայտնությունը դատարանի համար լրացուցիչ պարտականություններ չի առաջացնում, հետևաբար զրկված է իրավաստեղծ նշանակությունից: Երկրորդ հատկանիշի ուժով կողմերի պոտենտատիվ իրավունքները տարբերվում են այն դատավարական իրավունքներից, որոնց համապատասխանում է դատարանի հանդիպակաց պարտավորությունը (օրինակ՝ վերադարձնելու գրավոր ապացույցների բնօրինակները կամ իրեղեն ապացույցները):

Պոտենտատիվ իրավունքներին, ըստ Մ.Ա. Գուրվիչի, հատուկ է կոնստիտուտիվ (կանխորոշիչ) ազդեցություն: Դրանց իրականացման դեպքում կողմի կամահայտնությունը հանդես է գալիս որպես որոշակի խթան, որը գործադրում է դատական մեխանիզմը: Ընդ որում, որպես կամահայտնության իրավական հետևանք հանդես է գալիս դատարանի կողմից ոչ թե սոսկ մեկ կոնկրետ գործողություն, այլ մի շարք դատավարական գործողություններ կատարելու պարտականությունը³:

Նշված գաղափարների հիման վրա Մ. Ա. Գուրվիչը քաղաքացիական դատավարության տնօրինչականության սկզբունքը բնորոշում էր որպես ղեկավար դրույթ, որի ուժով դատավարության շարժը, այսինքն՝ դրա ծագումը, զարգացումը (մի փուլից մյուսին անցումը) և դադարումը, կապված է գործին մասնակցող անձանց նախաձեռնությունից, իրենց պոտենտատիվ իրավունքներն իրականացնելուն ուղղված

¹ Տե՛ս **Семенов В. М.**, Специфические отраслевые принципы советского гражданского процессуального права. Сборник ученых трудов. Выпуск 4. Свердловск, 1964, էջ 335:

² Տե՛ս **Гурвич М. А.**, Структура и движение гражданско-процессуального правоотношения // Вопросы науки советского гражданского-процессуального права. Труды ВЮЗИ. Т.38. М., 1975, էջ 9:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

նրանց կամահայտնությունից¹:

Նկատի ունենալով, որ նախաձեռնողականություն և միակողմանի կամահայտնություն կարող են դրսևորել գործին մասնակցող բոլոր անձինք, ինչպես նաև դատարանը, և նպատակ ունենալով ցույց տալ, թե որ սուբյեկտների վրա է տարածվում տնօրինչականության գործողությունը՝ Մ. Ա. Գուրվիչը գրում էր. «Դատարանի, դատախազության, այլ պետական մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների նախաձեռնությունը ևս կարող է հանդես գալ որպես խթան, սակայն ժամանակակից քաղաքացիական դատավարությունում այն ավելի շուտ լրացնում է տնօրինչականության սկզբունքը, հանդես է գալիս որպես օրինականության և օբյեկտիվ ճշմարտության սկզբունքների ապահովման երաշխիք»²:

Մ. Ա. Գուրվիչի «դինամիկ տեսությունը» լուրջ ազդեցություն ունեցավ տնօրինչականության սկզբունքի մասին ուսմունքի հետագա զարգացման վրա: Այն հիմք ընդունելով՝ շատ հեղինակներ մշակեցին քննարկվող սկզբունքի իրենց բնորոշումները: Այսպես, Ա. Տ. Բոները տնօրինչականության սկզբունքը բնորոշում է որպես «քաղաքացիական դատավարության նորմատիվ-դեկլար դրույթ, որը կանխորոշում է դատավարության շարժիչ ուժը և վարույթի զարգացման մեխանիզմները»³: Ըստ հեղինակի՝ տնօրինչականության սկզբունքի ուժով քաղաքացիական դատավարությունը ծագում է գործի ելքում իրավաբանական շահ ունեցող անձանց նախաձեռնությամբ: Նշված սուբյեկտներն ինքնուրույն (իրենց հայեցողությամբ) են որոշում դատարանին ներկայացվող պահանջի առարկան, չափը, հիմքը, ինչպես նաև խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների պաշտպանության եղանակները: Գործի ելքով շահագրգիռ անձինք, դատական գործի հարուցում նախաձեռնելով, կարող են ազդել նաև նրա հետագա զարգացման, փոփոխման, մի փուլից մյուսին անցնելու և դադարելու վրա: Մասնավորապես, հայցվորն իրավունք ունի փոխել հայցի հիմքը կամ առարկան, ավելացնել կամ նվազեցնել հայցապահանջի չափը կամ հրաժարվել հայցից: Պատասխանողն իրավունք ունի ընդունել հայցը և այլն: Եվ, վերջապես, կողմերը կարող են գործն ավարտել՝ հաշտության համաձայնություն կնքելով⁴:

Ըստ Ա. Տ. Բոների, «... տնօրինչականության սկզբունքի հիմնական բովանդակությունը շահագրգռված անձանց նախաձեռնությունն է, իսկ դատարանի, դատախազության և պետական կառավարման մարմինների նախաձեռնությունը հարկ է դիտարկել որպես դիսպոզիտիվության սկզբունքի լրացում»⁵:

Մ. Ա. Գուրվիչի տեսությունը պաշտպանվում է նաև հայ հեղինակների կողմից, որոնք միանշանակ ընդունում են, որ տնօրինչականության սկզբունքը՝ որպես քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ճյուղին յուրահատուկ «քաղաքացիական դատավարությունը քրեական դատավարությունից տարբերակող սկզբունք» կողմերին վերապահում է հնարավորություն՝ ազդելու վարույթի ծագման «զարգաց-

¹ Стѹ Гурвич М. А. Принципы советского гражданского процессуального права / Труды ВЮЗИ. М.: 1965, էջ 30-31:

² Советский гражданский процесс. Под ред. М. А. Гурвича. М.: 1975, էջ 27:

³ Боннер А. Т. Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права. Учебное пособие. М.: 1987, էջ 44:

⁴ Стѹ նույն տեղում:

⁵ Стѹ նույն տեղում:

ման ու դադարման վրա»¹: Ինչ վերաբերում է տնօրինչական գործողությունների նկատմամբ դատական վերահսկողությանը, ապա, Ռ.Գ.Պետրոսյանի և այլ հեղինակների կարծիքով, այն դուրս է տնօրինչականության սկզբունքի սահմաններից: Կողմերի տնօրինչական գործողությունների սահմանափակումները սահմանված են օրինականության ապահովման սկզբունքից ելնելով»²:

Տնօրինչականության սկզբունքի վերաբերյալ սեփական մոտեցումն առաջարկեց Ռ. Ե. Ղուկասյանը³: Նրա կողմից մշակված «**շահի տեսությանը**» հիմքում ևս դրված էր դատավարության շարժն ապահովող խթանի գաղափարը, բայց միաժամանակ ուշադրությունը կենտրոնացվում էր ոչ թե քաղաքացիական գործի շարժման մեխանիզմի, այլ անմիջականորեն հենց նրա զարգացմանը նպաստող ուժերի՝ անձի շահի և կամքի վրա: Ըստ Ռ. Ե. Ղուկասյանի՝ տնօրինչականության սկզբունքի հիմքն անձի կամքը նրա շահով պայմանավորելն է: «Շահը», հեղինակի կարծիքով, տնօրինչականության էության բացահայտման համար կարևոր հասկացություն է: Միաժամանակ շահը հանդես է գալիս որպես որոշակի բարիքների նկատմամբ անձի պահանջմունք: Սուբյեկտը պետք է գիտակցի շահը, սակայն այն գոյություն ունի օբյեկտիվորեն՝ անկախ իր գիտակցվածության աստիճանից, և իր բնույթով հանդիսանում է սոցիալապես դետերմինավորված: Քանի որ իրավական շահի մեջ ցանկացած սուբյեկտիվիզմ բացառվում է, «գործում է շահի գերակայությունը կամքի վրա..., ուստի բացառիկ դեպքերում անձի շահերը պետք է պաշտպանվեն հակառակ իր կամքի»⁴: Տվյալ թեզը հեղինակը պաշտպանում և զարգացնում էր բավականին հետևողականորեն՝ միաժամանակ ընդգծելով, որ անհրաժեշտ է տարբերել իրենց իրավունքները պաշտպանել չկարողացող և այդ իրավունքները պաշտպանել չցանկացող անձանց: Ընդ որում, Ռ. Ե. Ղուկասյանը պնդում է, որ քննարկվող սկզբունքի էությունը կայանում է նրանում, որ քաղաքացիական դատավարության ընթացքը կախված է ոչ թե շահագրգիռ, այլ անձնական նյութաիրավական շահ ունեցող անձանց կամքից, այսինքն՝ նյութական իրավունքի ենթադրյալ սուբյեկտներից:

Չնայած տնօրինչականության հասկացության մեջ ակնհայտ «սոցիալիստական ուղղվածությանը»՝ Ռ. Ե. Ղուկասյանի անվիճելի վաստակը այն է, որ առաջին անգամ դատավարագիտության մեջ դատավարության համար այդքան կարևոր և միաժամանակ որոշակի նշանակություն տրվեց կոնկրետ մարդու իրավական պաշտպանության կարիք ունեցող անհատական շահին: «Շահի տեսությունը» տնօրինչականության ուսմունքի հետագա զարգացման մեջ ներդրեց հզոր հումանիստական, մարդասիրական լիցք և մինչ օրս էլ պահպանում է իր արդիականությունը:

Հետևելով Ռ. Ե. Ղուկասյանի գաղափարներին՝ Ս. Ա. Սապոժնիկովը ևս դատավարության տնօրինչականությունը տեսնում է նրանում, որ դատավարության ծագումը և զարգացումը մեծապես պայմանավորված են անձի կամքով և շահերով: Իր ծագման պահից մինչև ավարտը վարույթը մեծապես կախված է դրանցից: Ընդ որում, գործի ելքում իրավական շահի բացակայության դեպքում վարույթը դառնում է

¹ Տե՛ս Պետրոսյան Ռ. Գ., Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 4-րդ հրատ., Եր., «Ոսկան Երևանցի» հրատ., 2012, էջ 81:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 83:

³ Մանրամասն տե՛ս Գукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970, էջ 67-99:

⁴ Նույն տեղում, էջ 95:

առարկայագուրկ, քանի որ քաղաքացիական դատավարության նպատակը խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի պաշտպանությունն է: Նույն կերպ՝ կամքի բացակայությունը կամ դրա արատը ևս վարույթի հետագա զարգացման արգելքներ են:¹

Ի տարբերություն Ռ. Ե. Ղուկասյանի, Ս. Ա. Սապոժնիկովը շահ-կամք երկմիասնության մեջ նախապատվությունը տալիս է կամքին, որը, ըստ հեղինակի, շահին տալիս է իրավաստեղծ նշանակություն: Կամքի շնորհիվ է շահը դրսևորվում դատավարության ընթացքում և դառնում դատական քննության առարկա: Առանց կամահայտնության շահն ի վիճակի չէ ազդել վարույթի ծագման ու զարգացման վրա: Հետևաբար կողմի կամահայտնությունն է հարկավոր դիտարկել որպես տնօրինչականության գործառուբային նշանակությունը բնութագրող շարժիչ ուժ:

Իրավունքի զարգացման ժամանակակից պայմաններում, կարծում ենք, պետք է համաձայնվել Ս. Ա. Սապոժնիկովի դիրքորոշմանը: Հակառակ պարագայում ստիպված պետք է լինենք ընդունելու խորհրդային իրավունքին հատուկ այն մոտեցումը, համաձայն որի եթե կողմը ինչ-ինչ պատճառներով իր շահերից բխող որոշում չի կայացնում, դատարանը պետք է հարցը լուծի նրա կամքին հակառակ, սակայն նրա շահերից ու օրինականության ապահովման գաղափարներից ելնելով:

Կարծում ենք, որ դատական պաշտպանության առարկա պետք է հանդիսանա անձի գիտակցված և նրա կամքով արտահայտված սուբյեկտիվ շահը: Շահի առկայությունը կամ բացակայությունը և դրա կոնկրետ բովանդակությունը կարող են որոշվել բացառապես այն կրողի կողմից, որն էլ պետք է հայտնի այն պաշտպանելուն ուղղված կամք: Իսկ այն դեպքերում, երբ օբյեկտիվ պատճառներով կամք արտահայտվել չի կարող (անգործունակություն, անչափահասություն և այլն), անձի շահերի պաշտպանության վերաբերյալ կամք կարող են արտահայտել այլ անձինք, այն էլ օրենքով նախատեսված դեպքերում և օրենքով նման լիազորություն ունենալու պարագայում:

Տնօրինչականության էության վերաբերյալ այլ տեսություն առաջարկեց Ա. Գ. Պլեշանովը, որի տեսակետը կարելի է բնութագրել որպես «**ընտրության տեսություն**»: Նրա կարծիքով տնօրինչականության սկզբունքի էությունը երկու անբաժանելի տարրերի միասնությունն է: Դրանք են՝ 1. խախտված իրավունքի պաշտպանության ձևի ընտրության ազատությունը, և 2. կողմերի հայեցողությամբ իրավունքի պաշտպանության ընթացքում վարքագծի ընտրության ազատությունը²:

Ընդհանուր առմամբ համաձայնվելով այն գաղափարին, որ տնօրինչականությունը վարույթի զարգացման հիմնական սկզբունքն է, Ա. Գ. Պլեշանովը միաժամանակ ընդգծում է, որ դատավարության ծագման, զարգացման և դադարման վրա ազդելու հնարավորությունը դիսպոզիտիվության բազմաթիվ դրսևորումներից մեկն է:

«Ընտրության տեսությունը» որոշակիորեն զարգացրեց Ե. Ռ. Ռուսինովան, որի բնորոշմամբ՝ տնօրինչականությունն իրավական կատեգորիա է, որը ենթադրում է իրավահարաբերության մասնակիցների կողմից օրենքով ամրագրված սահմաններում իրենց հայեցողությամբ և ի շահ իրենց վարքագծի տարբերակներ ընտրելու և

¹ Стів Сапожников С. А. Принцип диспозитивности в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. М., 2006, էջ 85:

² Стів Плешанов А. Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. М.: «Норма», 2002, էջ 37:

այն ազատորեն դրսևորելու հնարավորություն¹: Քաղաքացիական դատավարության իրավունքում տնօրինչականությունը, ըստ հեղինակի, ենթադրում է իրենց իրավունքները և օրինական շահերը պաշտպանող անձանց կողմից օրենքով սահմանված շրջանակներում վարքագծի այնպիսի տարբերակներ ընտրելու ազատություն, որոնք կապված են դատավարական իրավունքների ձեռքբերման, իրականացման և տնօրինման հետ:

Ակնհայտ է, որ «ընտրության տեսության» կողմնակիցների եզրահանգումները հիմքում ունեն դիսպոզիտիվության՝ որպես իրավական կարգավորման մեթոդի մասին իրավունքի տեսության մեջ ձևավորված ընդհանուր-իրավական պատկերացումներ:

Ուշագրավ է, որ որպես ընդհանուր իրավական կատեգորիա տնօրինչականությունն իրավունքի տեսության մեջ ուղղակիորեն կապվում է իրավական կարգավորման թույլատվական եղանակի հետ²: Վերջինս նախ և առաջ ենթադրում է որոշակի գործողություն կատարելու կամ չկատարելու, համապատասխան վարքագիծն ընտրելիս սեփական հայեցողությամբ գործելու՝ օրենքով երաշխավորված հնարավորություն: Լուսավորության դարաշրջանում ծագած «թույլատվական իրավունքի» գաղափարները ժամանակակից աշխարհում, կարծես թե, նոր թափով են զարգանում: Ներկայումս, առավել քան երբեք զգալի է դարձել անցումն արգելող, սահմանափակող իրավունքից թույլատվականի, ինչի մասին են վկայում իրավական կարգավորման թույլատվական մեթոդի անընդհատ ընդլայնումը, մասնավոր իրավունքի և մասնավոր կյանքի ժամանակակից արժևորումը, պայմանագրային իրավունքի նշանակության էական բարձրացումը և այլն:

Իրավունքի տեսության մեջ իրավական կարգավորման թույլատվական տիպի էության վերաբերյալ ձևավորված պատկերացումների ուսումնասիրության և նյութական ու դատավարական իրավունքի գիտություններում արտահայտված տեսակետների համադրման միջոցով «ընտրության տեսության» կողմնակիցներն իրավացիորեն առանձնացնում են տնօրինչականության հետևյալ հատկանիշները.

1. Տնօրինչականությունը ենթադրում է օրենքի շրջանակներում վարքագծի որոշակի տարբերակներ ընտրելու հնարավորություն: Անձը, որի իրավունքները խախտվել են, նախ ընտրություն է կատարում դիմել՝ իր իրավունքի դատական պաշտպանության, թե՞ ոչ: Իրավունքի դատական պաշտպանության դիմելու պարագայում հայցվորը որոշում է հայցվող պաշտպանության ծավալը (ձևակերպում է հայցի առարկան, հիմքը, հայցապահանջի չափը)՝ ընտրելով իր համար առավել ընդունելի տարբերակը: Վարույթի հետագա զարգացումը ևս կախված է նրանից, թե ինչպիսի վարքագիծ են դրսևորում կողմերը իրենց դատավարական իրավունքների իրականացման հնարավոր տարբերակների ընտրության հարցում:

2. Տնօրինչականությունը ենթադրում է ինքնավար կամք դրսևորելու հնարավորություն: Այս կամ այն գործողությունը կատարելիս կամ այդ գործողությունը կատարելուց հրաժարվելիս անձը գործում է իր հայեցողությամբ: Որոշում կայացնելիս սուբյեկտը կաշկանդված չէ օրենքի ուղղակի ցուցումներով այն մասին, թե վարքագծի որ տարբերակն է հարկավոր ընտրել: Բացի այդ, նա միշտ ունի հնարավորություն դրսևորելու վարքագծի պասիվ տարբերակը: Տնօրինչականության պայմաններ

¹ Տե՛ս **Русинова Е. Р.** Распорядительные права сторон в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. Екатеринбург, 2003, էջ 28:

² Տե՛ս **Алексеев С. С.** Общая теория права. М., 1981, т. 1, էջ 296-297:

րում իրավահարաբերության ծագումը և հետագա զարգացումը կախված են դրա սուբյեկտների կամքից: Վերջինիս վրա ազդեցության այլ՝ արտաքին աղբյուրներ չպետք է լինեն: Եթե արտաքին աղբյուրը (իրավական նորմը), այդուհանդերձ, պարունակում է վարքագծի որոշակի մոդել, ապա այն պետք է ունենա ոչ թե պարտադիր, այլ խորհրդատվական նշանակություն:

Քաղաքացիական դատավարությունում վարույթի ծագման, ինչպես նաև քաղաքացիական գործի բոլոր առանցքային «շրջադարձերի» աղբյուրն այն անձանց կամ հայտնությունն է, որոնք պաշտպանում են իրենց կամ այլ անձանց իրավունքները և օրինական շահերը: Քաղաքացիադատավարական օրենքը, տնօրինչական կարգավորման մասով, կողմերի համար միայն սահմանում է այս կամ այն դատավարական իրավիճակին արձագանքելու որոշակի տարբերակներ, ընդ որում՝ ոչ թե պարտավորեցնելով դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ, այլ ցույց տալով հնարավոր այն վարքագիծը, որը շահագրգռված անձը կարող է դրսևորել կամ չդրսևորել:

3. Տնօրինչականությունը ենթադրում է ընտրություն կատարելու հնարավորություն՝ ելնելով սեփական շահերից: Վարքագծի ընտրության հիմքն անձի գիտակցված շահն է: Անձը որոշում է իր նյութաիրավական և դատավարական նպատակը և դրան համապատասխան կատարում է որոշակի ընտրություն՝ նպատակ ունենալով բավարարել իր շահերը:

4. Տնօրինչականությունը ենթադրում է որոշակի սահմաններ: Այդպիսիք են համարվում որոշակի ակտիվ գործողություններ կատարելու արգելքները, որոնք, սահմանված լինելով օրենքով, հանդես են գալիս որպես սուբյեկտի կամքը և վարքագիծը սահմանափակող արտաքին ներգործիչներ: Օժտված լինելով իր հայեցողությամբ ընտրություն կատարելու հնարավորությամբ՝ սուբյեկտը կարող է ընտրել վարքագծի տարբերակ բացառապես օրենքի շրջանակներում (նա չպետք է խախտի օրենսդրության իմպերատիվ պահանջները և այլ անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը):

Տնօրինչականության թվարկված հատկանիշների վերաբերյալ վերը ներկայացված ընդհանուր իրավական պատկերացումները դատավարագետների մեծամասնության կողմից չեն հերքվում: Սակայն ընդգծվում է այն իրողությունը, որ «ընտրության տեսությունը» տնօրինչականությունը դիտարկում է չափազանց լայն առումով, որպես իրավական ֆենոմեն, որն իրականում արտահայտվում է ոչ միայն իրավունքի սկզբունքի, այլ նաև՝ իրավական կարգավորման մեթոդի¹ կամ սուբյեկտիվ իրավունքի հատկության², կամ յուրիսդիկցիոն մարմինների գործունեության իրավական ռեժիմի առանձնահատկության³ ձևով:

Հիմնական առարկությունը, որը կարելի է բերել «ընտրության տեսության» դեմ, այն է, որ տնօրինչականության նման լայն ընկալման արդյունքում դրա գործողության ոլորտ են ներթափանցում մրցակցության սկզբունքի բովանդակությունը կազմող գրեթե բոլոր իրավունքները, որի պատճառով տնօրինչականության և մրցակցության սահմանները միախառնվում են:

Բանն այն է, որ իրավունքի տեսության և քաղաքացիական իրավունքի գիտութ-

¹ Տե՛ս **Алексеев С. С.** Общая теория права. М., 1981, т. 1, էջ 295:

² Տե՛ս **Орлова Л. М.** Права сторон в гражданском процессе. Минск, 1973, էջ 28:

³ Տե՛ս **Плешанов А. Г.** Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. Автореф. дисс... к.ю.н. Екатеринбург, 2001:

յան մեջ ընդունված է սուբյեկտիվ իրավունքի եռանդամ կառուցվածքի մասին պատկերացումը: Յուրաքանչյուր սուբյեկտիվ իրավունք ներառում է իրավագոր անձի կողմից որոշակի գործողություն կատարելու կամ այն չկատարելու իրավագոր ությունը, պարտավոր անձից որոշակի գործողության կատարում կամ որոշակի գործողություն կատարելուց ձեռնպահ մնալուն ուղղված վարքագծի դրսևորում պահանջելու իրավագորությունը և խախտված կամ վիճարկվող իրավունքի պաշտպանության իրավագորությունը: Ըստ էության, ցանկացած սուբյեկտիվ իրավունքի տարր է հանդիսանում այդ իրավունքն ազատորեն տնօրինելու (իրականացնելու կամ չիրականացնելու) իրավագորությունը: Այդ առումով «ընտրության տեսությունը» միանշանակ ընդունվել չի կարող, քանի որ այդ դեպքում ստիպված կլինենք տնօրինչական համարել քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված մրցակցային բոլոր իրավունքները՝ ապացույցներ ներկայացնելը, դրանք պահանջելու միջնորդությամբ դատարանին դիմելը, հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելը, լրացուցիչ նյութեր ներկայացնելու համար դատական նիստի հետաձգում միջնորդելը, հայցի ապահովման միջոցների կիրառումը, դատական նիստին ներկա գտնվելը, ապացույցների հետազոտմանը մասնակցելը, դատավարության ընթացքում ծագած հարցերի վերաբերյալ դիրքորոշում հայտնելը և այլն: Չէ՞ որ գործին մասնակցող անձինք նշված իրավունքներն իրականացնելիս ևս կատարում են որոշակի ընտրություն՝ դրանք կատարելու կամ չկատարելու միջև:

Բացի այդ, «վարքագծի տարբերակներ» ընտրելու հնարավորությունը՝ որպես տնօրինչական իրավունքների իրականացման պայման, հնարավոր է բացառապես իրավունքների պաշտպանության այլընտրանքային ձևերի կամ եղանակների առկայության, վեճի առարկայի բաժանելիության պայմաններում: Մինչդեռ ընտրության ազատություն գործող օրենսդրությունը մի շարք դեպքերում չի վերապահում: Այսպես, ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու գործով, հայցվորի կողմից դատական պաշտպանության դիմելու կամ չդիմելու հարցում ընտրություն կատարելուց բացի, կողմերն այլ հնարավորություններով օժտված չեն. նրանք չեն կարող փոխել գործի ենթակայությունը (սահմանված է բացառիկ դատական ընդդատություն), ընդդատությունը (գործն ընդդատյա է պատասխանողի բնակության վայրի դատարանին), հայցապահանջը որևէ կերպ փոփոխվել չի կարող, վեճը կողմերի հաշտությամբ ավարտվել չի կարող: Ստացվում է, որ տնօրինչականությունը՝ որպես սկզբունք, որոշակի կատեգորիայի գործերով կարող է չդրսևորվել: Մինչդեռ դատավարական իրավունքի սկզբունքները, թեկուզև որոշակի սահմանափակումներով, պետք է դրսևորվեն քաղաքացիական ցանկացած գործի քննության և լուծման ընթացքում: Հենց դրանով է պայմանավորված նրանց՝ քաղաքացիական դատավարության իրավունքի բոլոր ինստիտուտների մեջ թափանցող հիմնարար, ելակետային և ղեկավար դրույթներ լինելը:

Ուշագրավ է, որ իրավական կարգավորման թույլատվական մեթոդը բնորոշ է ոչ միայն քաղաքացիական, ընտանեկան, աշխատանքային, հողային (այսինքն՝ լայն առումով «քաղաքացիական») հարաբերությունների իրավական կարգավորմանը: Վարքագծի հնարավոր տարբերակների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն նախատեսված է նաև հանրային իրավունքի ճյուղերում: Այսպես, ընտրությունների ժամանակ ընտրողն ինքն է որոշում՝ մասնակցել՞ վճարկությանը, թե՞ ոչ, իրավաբանական անձինք և անհատ ձեռնարկատերերը, ըստ հարկային օրենսդրության, իրավասու են որոշելու՝ հարկման մեխանիզմը (վճարելու են շրջանառությո-

յա՞ն հարկ, թե՞ շահութահարկ ու ԱԱՀ) և այլն: Նշված դեպքերում ևս խոսքն իրավունքն իրականացնելու կամ չիրականացնելու մասին է: Եվ եթե ղեկավարվենք «ընտրության տեսության» գաղափարներով, ստիպված կլինենք տնօրինչականության սկզբունքի գործողությունը տարածելու նաև սահմանադրական, վարչական, ֆինանսական և հանրային իրավունքի այլ ճյուղերի վրա:

Կարծում ենք, որ տնօրինչականության դատավարական սկզբունքի ուսումնասիրության ընթացքում հարկ է բացառել «իրավունքի սկզբունք» և իրավական կարգավորման մեթոդ» հասկացությունների դիտարկումը նույն տեսանկյունից, և այս առումով Մ. Ա. Գուրվիչի «դինամիկ տեսությունը», անկասկած, աչքի է ընկնում որոշակի հստակությամբ և կառուցողականությամբ:

Ժամանակակից գիտության մեջ գործնականում ոչ ոք չի վիճարկում վարույթի հարուցման, զարգացման (փուլից փուլ անցնելու) և դադարման վրա շահագրգիռ անձանց ազդեցությունը, որը թույլ է տալիս հստակ սահման անցկացնել տնօրինչականության և մրցակցության սկզբունքների գործողության ոլորտների միջև և հստակորեն ընդգծում է քաղաքացիական դատավարության համար տնօրինչականության սկզբունքի դերը:

Ներկայացված տեսությունների վերլուծության և դատավարական գրականության մեջ տնօրինչականության էության վերաբերյալ արտահայտված տեսակետների ուսումնասիրության հիման վրա կարելի է փաստել, որ ժամանակակից դատավարագիտության մեջ առավել լայն տարածում է ստացել «տնօրինման տեսությունը», որը զուգորդվում է Մ. Ա. Գուրվիչի «դինամիկ տեսության» գաղափարներով: Վերջիններիս շնորհիվ տնօրինչականության հասկացության մեջ առավել հաճախ ներառվում է ոչ միայն կողմերի հայեցողությամբ իրենց իրավունքները տնօրինելու ազատությունը, այլ նաև իրենց կամահայտությամբ վարույթի զարգացման ու դադարման վրա ազդելու հնարավորությունը:

Համամիտ ենք Ա. Տ. Բոնեռի վերջին աշխատություններից մեկում արտահայտված այն կարծիքին, որ նշված տեսությունները չեն հակասում մեկը մյուսին, ուստի և դրանց միջև հակադրություն լինել չի կարող: Ըստ հեղինակի՝ այդ մոտեցումները տարբեր առումներով ամբողջությամբ ու համակողմանիորեն բնութագրում են տնօրինչականությունը¹:

Մեր կողմից հավելենք, որ տնօրինչականության դիտարկումը «տնօրինման» և «դինամիկ» տեսությունների որոշակի երկմիասնության տեսանկյունից մի կողմից թույլ է տալիս վեր հանել տնօրինչականության էությունը՝ այն բնութագրելով որպես օրենքով նախատեսված դեպքերում և սահմաններում դատարանի գործողությունների պայմանավորվածություն գործին մասնակցող անձանց կամահայտությամբ և նախաձեռնությամբ, մյուս կողմից՝ բացահայտել քննարկվող սկզբունքի բովանդակությունը, այսինքն՝ այն իրավունքների շրջանակը, որոնց իրականացումը կարող է ազդել վարույթի շարժի, դրա զարգացման և դադարման վրա:

¹ Տե՛ս **Боненр А. Т.** Принцип законности в советском гражданском процессе. Учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1989, էջ 18:

THE MAIN THEORIES ON DISPOSITIVENESS PRINCIPLE FORMED IN XX CENTURY IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF ITS MODERN UNDERSTANDING

Vardush Yesayan

*Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor,
YSU Chair of Civil Procedure*

This article is devoted to the theories established in XX century in civil procedural science, which, undoubtedly, have had important role in formation of the dispositiveness principle. There are several approaches to the dispositiveness principle in civil procedure: according to the 1st theory, it is considered as the right to the parties established by law to freely realize their rights. Pursuant to the 2nd theory, the mentioned principle is recognized as the engine of the civil proceedings. We support the 3rd approach which amounts to the union of the both theories. In order to scrutinize our opinion we have chosen the comparative analysis as a main method.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ В ВОПРОСЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ ПРИНЦИПА ДИСПОЗИТИВНОСТИ, СФОРМИРОВАВШИЕСЯ В XX ВЕКЕ

Вардуш Есяян

*Кандидат юридических наук,
Ассистент кафедры гражданского процессуального права ЕГУ*

Статья относится к теориям диспозитивности в гражданском процессуальном праве, сформировавшимся в XX веке, которые, несомненно, сыграли свою роль в формировании современного восприятия теории диспозитивности.

В судопроизводстве отмечаются некоторые подходы к принципам диспозитивности

Согласно первому подходу, принцип диспозитивности дает лицам, участвующим в деле, возможность свободно распоряжаться своим правом, а сторонники второго подхода провозглашают это как движущую силу.

Автор является сторонником третьего подхода, который представляет собой определенный симбиоз двух предыдущих.

Поэтому для обоснования нашей позиции необходимо проанализировать основные теории, относящиеся к принципу диспозитивности в судопроизводстве.

Բանալի բառեր - տնօրինչական, ուսմունք, քաղաքացիական, դատավարություն, տեսություն, հիմք, դիրքորոշում:

Key words – *dispositive, doctrine, civil procedure, theory, basis, position.*

Ключевые слова – *диспозитивность, учение, гражданский, процесс, теория, основа, позиция.*